

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-6-82-74>
УДК 811.112.2'272

Грабійчук М.В., Лазебна О.А.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ПОНЯТТЯ «ГЕНДЕР» У СУЧАСНІЙ НАУКОВІЙ ПАРАДИГМІ

Анотація. У статті розглянуто питання гендеру в мовній комунікації, подано тлумачення лінгвістів стосовно поняття «гендер» і особливості функціонування суміжних термінологічних одиниць; зроблено аналіз наукових робіт щодо даної проблеми; визначені напрямки дослідження гендерної лінгвістики та найбільш перспективні напрямки вивчення чоловічої та жіночої мови. Об'єднуючи два напрями, лінгвістичної гендерології та когнітивної лінгвістики, дослідження орієнтовано на аналіз проблеми мовної реалізації знань і уявлень, що визначають загальну картину світу представників німецькомовної спільноти, тобто перебуває в площині антропоцентричної спрямованості сучасного мовознавства. Проведене дослідження вказує на необхідність продовження подальших розробок у визначеному напрямі на матеріалі німецьких прислів'їв та приказок.

Ключові слова: гендерна лінгвістика, мовна комунікація, гендерні стереотипи, мовна поведінка, комунікативна асиметрія.

Hrabiichuk Mariana, Lazebna Olena

National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

THE CONCEPT OF «GENDER» IN THE MODERN SCIENTIFIC PARADIGM

Summary. The paper deals with the study of the concept of gender in modern linguistics. Gender issues in language communication are considered, linguists are interpreted in relation to the concept of gender and the peculiarities of the functioning of related terminological units; the analysis of scientific works on this problem is made; areas of study for gender linguistics and the most promising areas for learning male and female are identified. The article describes the current state of the theory of linguo-genderology; clarified the essence, basic principles and concepts of gender studies; analyzed the concept of «gender». It is substantiated why the concept of «gender» is interpreted as a sociocultural category that reflects the totality of social and cultural norms, expectations and ideas, which are associated with males or females in a particular society. Gender studies have focused on the differences, similarities and peculiarities of the representation of males and females in language. Simultaneously with the increase in the number of works on the causes of gender differences in language, studies have begun to appear, the purpose of which is to analyze the multiple linguistic means of identifying gender in different cultures. The essence of the socio-cultural nature of gender as a social sex is that it is an ideological construct that accumulates the idea of what it means to be a man or a woman in a culture. Linguistic gender studies correlates language with personality on the basis of social sex. According to L. Stavytska, modern linguistics is experiencing a kind of «gender boom», and therefore we can and should talk about the accumulated ideas, directions of research and experiments, bearing in mind the formation of Ukrainian linguistic genderology, because gender is like no other sociolinguistic concept, life, realities, norms and traditions of the certain culture. In different communicative situations, the same person may behave differently and, as a result, show different speech behavior. When studying gender language features, special attention should also be paid to the ethnicity, social affiliation of the speaker, the level of intellectual development, education, etc.

Keywords: gender linguistics, language communication, gender stereotypes, language behavior, communicative asymmetry.

Постановка проблеми. Поняття «гендер» з'явилося у лінгвістиці нещодавно, все ж наразі так і не встановлений науковий статус даного терміну. На сучасному етапі розвитку науки згадане поняття являє собою міждисциплінарний термін, проте першочергово використовувалося лише у мовознавстві стосовно граматичної категорії роду.

Дослідниця А.В. Кириліна [6, с. 54] зазначає, що даний термін потрапив до лінгвістики доволі своєрідним шляхом: англійський термін «gender», що означає граматичну категорію роду, був вилучений із граматичного контексту та перенесений до сфери дослідження інших наук – соціальної філософії, соціології, історії, а також мовознавства.

Сам запозичений термін «гендер» («gender») бере свій початок з англійської філософії та со-

ціологічної літератури кінця 60-х років ХХ століття. Сенс його запозичення соціологами та філософами полягав в акцентуванні того, що різниця між родами стосовно розподілу сфер трудової діяльності, ролей у родині, сегрегація соціального простору за ознаками роду, культурні гендерні розбіжності умовні, наскільки умовним є рід іменників [1, с. 180].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний доробок у питання дослідження гендеру здійснили учені: П. Екерт, Дж. Корбетт, Б. Мондорф, Д. Спендер, О.І. Горошко, О.А. Горченко, Т.О. Дегтярьова, Ю.П. Маслова, Н.О. Мимченко, А.В. Кириліна, І.В. Кузнецова, А.В. Скрипник, Л.О. Ставицька, О.О. Тараненко та інші.

Актуальність дослідження поняття «гендер» з точки зору різних підходів полягає в інтегрованому підході до вивчення лінгвістичної екс-

плікації гендерних стереотипів, відображених у різних німецьких прислів'ях та приказках. Об'єднуючи два напрями, лінгвістичної гендерології та когнітивної лінгвістики, дослідження присвячується аналізу проблеми мовної реалізації знань і уявлень, що визначають загальну картину світу представників німецькомовної лінгвокультури.

Метою даної статті є схарактеризувати сучасний стан теорії лінгвогендерології; з'ясувати суть гендерних досліджень; проаналізувати поняття «гендер»; обґрунтувати, чому поняття «гендер» потрапляють як соціокультурну категорію, що відображає сукупність соціальних і культурних норм, очікувань та уявлень, які асоціюються з особами чоловічої або жіночої статі в німецькому суспільстві.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Одними з основних соціолінгвістичних змінних прийнято вважати гендерні відмінності у мові. Зокрема, з 80-х років минулого століття спостерігається зростання інтересу до поняття «гендеру» у лінгвістиці. Стійкий інтерес до лінгвістично зорієнтованої гендерної проблематики спостерігається в Україні, маються на увазі праці Ф.С. Бацевича, М.В. Холода, О.І. Горошко, автора психолінгвістичних праць з проблем гендерно маркованої мовної свідомості російськомовного населення України [2].

З часів Я. Грімма, В. Гумбольдта гендерні дослідження отримали іншу форму. На початку ХХ століття тема відображення статі в мові привернула увагу лінгвістів зі світовим ім'ям О. Есперсена, Е. Сепіра, Ф. Маутнера, які сформувавши низку напрямків у мовознавстві в ХХ столітті. Дослідники почали розглядати мову в контексті її взаємозв'язку із суспільством, стали розвиватися нові галузі в лінгвістиці: соціолінгвістика, психолінгвістика, нейролінгвістика. Також необхідно зауважити, що в цей період стали вивчатися відмінності між чоловічими і жіночими варіантами європейських мов: німецької, англійської, французької [10, с. 122].

Етапи вивчення взаємозв'язку мови і статі його носіїв, як правило, поділяють на два періоди, рубежем яких є 60-і роки ХХ століття: біологічний детермінізм і власне гендерні дослідження. Біологічний детермінізм є нерегулярними розрізненими, які пов'язані із суміжними науками, дослідженнями. Власне гендерні дослідження можна охарактеризувати як масштабні дослідження, викликані зростанням інтересу до прагматичного аспекту мовознавства, а також пов'язані з розвитком соціолінгвістики і зміною в розподілі традиційних чоловічих і жіночих ролей у суспільстві [7, с. 138].

Мовознавиця А. В. Кириліна виділяє також і третій перехідний етап між першим і другим, який тривав з початку до середини ХХ століття і слугував підготовчою базою для сучасних гендерних досліджень [6, с. 336].

Як вважає І.В. Полева, ситуація ускладнюється тим, що дослідження не проводяться на матеріалі однієї мови: написані наукові праці переносяться на інші мови. Внаслідок того, що поняття в різних мовах часто не збігаються, відбувається плутанина в термінах. Наприклад,

в рамках російської мови неможливо адекватно перевести відмінність англійських понять «sex» – «gender» парою «стать» – «гендер», оскільки в англійському слово «sex» має також значення «секс», і російське слово «стать» є менш семантично навантаженим [9, с. 16–17].

На сьогоднішній день в науці не існує єдиного погляду на природу гендеру.

Аналізуючи методологію дослідження гендеру в мовознавстві, А.В. Кириліна відносить до загальнонаукових принципів низку таких положень:

По-перше, гендер є загальнонауковою категорією і принципи гендерного підходу застосовуються до будь-якої науки, проте вони повинні реалізовуватися з урахуванням особливостей і при посередництві методів наукового напрямку.

По-друге, гендер є продуктом розвитку культури і соціуму. Він інституціалізований та ритуалізований, а тому, як наслідок, релятивний та конвенціональний.

По-третє, будучи конструкцією, гендер мінливий і динамічний у часі (і в мовному просторі). Лінгвістичні ж принципи аналізу гендеру А.В. Кириліна зводить до наступних положень: гендер маніфестується в мові і є параметром змінної інтенсивності, тобто «...плаваючим параметром, тобто фактором, що виявляється з однаковою інтенсивністю аж до повного зникнення в ряді комунікативних ситуацій» [4, с. 117].

Проводячи системний аналіз проблем лінгвістичної гендерології, А.В. Кириліна виокремлює 6 основних напрямків, які можуть бути диференційовані як концептуально, так і з точки зору методології та характеру матеріалу, що вивчається:

1. Соціолінгвістичні гендерні дослідження.
2. Феміністична лінгвістика.
3. Власне гендерні дослідження, які вивчають мовну поведінку обох статей.
4. Дослідження маскуліності (наймолодший напрямок, який виник в кінці ХХ ст.).
5. Психолінгвістичні дослідження.
6. Кроскультурні, лінгвокультурологічні дослідження, які включають гіпотезу гендерних субкультур [5].

Варто, безсумнівно, погодитися з О.І. Горошко, що вважає, «у своїх інтерпретаціях ми часто керуємося своїми упередженнями. У гендерних дослідженнях відбувається постійно парадоксальна річ, а саме: постійне накладання власне гендерних стереотипів зі стереотипами науковими, що явно утруднює весь розвиток цього напрямку...» [3, с. 6–8].

За визначенням А.В. Кириліної, «гендерні стосунки фіксуються в мові у вигляді культурно зумовлених стереотипів, відбиваючись на поведінці, зокрема і на мовній, особистості і на процесі її мовної соціалізації». Актуальність дослідження трансформації стереотипів «чоловік» – «жінка» в мові зумовлена підвищеною увагою сучасної лінгвістики до гендерних складників мовної картини світу [5, с. 33].

У німецькій мові збереглися сотні образних висловів, в яких відображено багатовікові надбання та колорит народу, його досвід, філософські погляди на життя. Прислів'я та приказки передають світогляд та міркування людей певної комунікативної спільноти, критичне мислення, думки тощо.

На основі аналізу обраного для дослідження джерела [8] було виявлено, що стереотипне ставлення до представників різної статі, відображене у німецьких прислів'ях та приказках, формує образ типового чоловіка (сильного, стриманого, хазяйновитого, рішучого, емоційного стриманого) та типової жінки (турботливої матері та дружини, хорошої господині, берегині роду).

Аналіз німецького фольклору засвідчив, що існує багато позитивних характеристик жінки як люблячої, щирої, красивої, ніжної, турботливої дружини для свого чоловіка. Неодноразово визначено головну роль жінки в родині.

Бути господаркою, дружиною і матір'ю – природне призначення жінки, тому прислів'я та приказки часто виражають або передають нейтральну оцінку. Для чоловіка ж бути гарним сім'янином – окрема чеснота:

Der Mann taub, die Frau stumm geben die besten Ehen (Глухий чоловік і німа жінка – найкраще подружжя) [8, с. 59].

Die Frau tut es dem Manne gleich (Куди голка – туди й нитка, куди чоловік – туди й жінка) [8, с. 69].

Критиці підлягають такі стереотипно жіночі якості, як звичка пліткарства, нераціональності, високий рівень емоційності, зла вдача. Вона – брехлива, хитра та вертка:

Die Frau hält Ausverkauf (Розпродаж тримається на жінках) [8, с. 69].

У німецькій ідіоматиці зафіксовано і доволі зневажливе трактування стосовно інтелектуальних здібностей жінок:

Es flog ein Gänschen über'n Rein, und kam als Gickgack wieder heim (Ворона за море літала, та розуму не дістала) [8, с. 29].

Вищезгадане прислів'я є псевдообразом нераціонального мислення жінки. Крім того, народна творчість засвідчує надзвичайне бажання дівчат вийти заміж:

Spröde Magd macht kühne Freier (Манірна дівчина робить женихів сміливими) [8, с. 178].

Велика кількість німецьких прислів'їв та приказок відображають ієрархічність стосунків осіб. Чоловік у німецьких прислів'ях та приказках представлений як виконавець маскуліної ролі годувальника, а жінка – як представниця феміної ролі берегині домашнього вогнища, що стає причиною обрання ними моделей поведінки, що відповідають цим соціальним ролям:

Ein Mann, ein Wort (Сказано – зроблено) [8, с. 90].

Негативної характеристики набуває діяльність жінки за межами домашнього середовища, особи чоловічої статі підлягають критиці за небажання працювати або втрату працездатності:

Not am Mann, Mann voran (Доки грім не гримне, чоловік не перехреститься) [8, с. 53].

Надзвичайно велика кількість прислів'їв та приказок належить до тематичної групи «зовнішній вигляд», мають характерні ознаки опису жінки, оціню марковані стереотипи, порівнюють жінку із твариною чи з іграшкою, часто жінка виступає в ролі сексуального об'єкту:

Dem einen gefällt die Mutter, dem anderen die Tochter und manchen alle beide (Кому мати, кому донька, а кому обидві) [8, с. 45].

Eine schöne Frau will jeder küssen (Вродливу жінку кожен хоче цілувати) [8, с. 95].

Гідним уваги є вивчення того, що жінки імпліцитно або експліцитно порівнюються з неживими предметами або тваринами. Прислів'я та приказки таких тематичних груп як «характер» та «інтелектуальні здібності» репрезентують типову в поданні німецького мовного товариства жіночу поведінку. Тут яскраво виражаються такі негативні якості: здатність до сварок, конфліктів, балакучість, примхливість, метушливість. У великій кількості прислів'їв та приказок жінка – власність, що приносить своєму хазяїнові лише неприємності. Здебільшого стереотипи, що дискримінують жінку та явно виражають її неавтономність, свідчать про численні пороки осіб жіночої статі: марнотратство, підступництво, пліткарство. Наведемо приклади:

Zehn alte Weiber, elf Krankheiten (Десять старих баб – одинадцять болячок) [8, с. 252].

Lange Haare, kurzer Verstand (Хоч на голові густо, та в голові пусто) [8, с. 6].

Zu große Neugier treibt den Vogel in die Schlinge (Допитливий Варварі ніс відірвали) [8, с. 20].

Переважають в кількісному відношенні позитивно марковані ідіоми, що акцентують насамперед такі якості чоловічого характеру, як: сміливість, сила волі, надійність, чесність. До чоловіка народна думка звернена як до представника роду людського. Багато прислів'їв та приказок навіть застерігають чоловіків від усіляких життєвих негараздів, що пов'язані з жінкою:

Der junger Frau und altem Wein ist gut fröhlich sein (Весело тому, хто молоду жінку і старе вино має) [8, с. 26].

Junge Frau und alter Mann sind ein Trauriges Gespann (Молода жінка і старий чоловік – сумна упряжка) [8, с. 137].

Wenn ein Alter ein junges Weib nimmt, so lacht der Tod (Ненадовго старий жениться) [8, с. 210].

Наведені прислів'я та приказки принижують і ображають жінку як особистість. Досить відкрити словник прислів'їв та приказок, і стане очевидним факт, що майже всі прислів'я та приказки, що стосуються жінки, подекуди містять заперечення її ролі в суспільстві.

Висновки. Отже, дослідження мови у гендерному аспекті може здійснюватися з позицій різних підходів. Проте найчастіше лише їх інтеграція забезпечує та уможливорює ґрунтовний аналіз мовних явищ. У різних комунікативних ситуаціях одна й та сама людина може поводитись по-різному і, як наслідок, виказувати неоднакову мовленнєву поведінку. Відмінності існують і в мовленні людей однієї статі, проте різних соціальних статусів. Стильові особливості мовлення чоловіків і жінок найбільше проявляються у певних ситуаціях мовленнєвого спілкування, коли чоловік чи жінка використовують певні прийоми мовленнєвої поведінки. Вибір таких прийомів та їх застосування зумовлений не тільки статтю, а й психічним складом, професією, видом діяльності, соціальною роллю в суспільстві, життєвою позицією того чи іншого мовця тощо. Тож під час вивчення гендерних мовних особливостей варто особливу увагу звертати також на етнічну, соціальну приналежність мовця, рівень інтелектуального розвитку, освіту тощо.

Список літератури:

1. Байбури́н А.К. Ритуал в традиционной культуре. Санкт-Петербург : Наука, 1993. 253 с.
2. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ, 2004. 344 с.
3. Горошко О.І. Становлення інформаційного суспільства як фактор трансформації гендерного дискурсу. *Вісник Міжнародного Слов'янського університету : український науково-теоретичний журнал*. Ювілейний випуск. Харків, 2008. С. 23–24.
4. Кирилина А.В. Исследование гендера в лингвистических научных дисциплинах. *Гендерные образование в системе высшей и средней школы: состояние и перспективы* : Материалы междунар. научн. конф. Иваново, 2003. 238 с.
5. Кирилина А.В. Гендер: Лингвистические аспекты / Ин-т социологии РАН. Москва, 1999. 189 с.
6. Кирилина А.В. Освещение связи языка и пола в истории лингвистики // Теория и методология гендерных исследований : курс лекций / под общ. ред. О.А. Ворониной. Москва : Московский центр гендерных исследований, 2001. 381 с.
7. Кирова А. Г. Развитие гендерных исследований в лингвистике. *Вестник Томского государственного педагогического университета*. 2009. № 8(86). С. 138–140.
8. Кудіна О.Ф., Пророченко О.П. Перлини народної мудрості = Die Perlen der Volksweisheit : німецькі прислів'я та приказки. Вінниця, 2005. 320 с.
9. Полевая И.В. Речевые гендерные стереотипы и их реализация в российском аналитическом телевизионном дискурсе (на материале ток-шоу "Диалог" и "В фокусе" телеканала РБК-ТВ) : дисс. к. филол. н. Москва, 2014. 204 с.
10. Скачкова И.И. Гендерная проблематика в зарубежном теоретическом языкознании: к истории вопроса. *Вестник Тихоокеанского государственного экономического университета. Теория и методология гендерных исследований*. 2009. № 4. С. 119–132.

References:

1. Bayburin, A.K. (1993). *Ritual v traditsionnoy kul'ture* [Ritual in traditional culture]. Sankt Petersburg: Nauka. (in Russian)
2. Batsevych, F.S. (2004). *Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky* [Fundamentals of communicative linguistics]. Kyiv: Vydavnychiy tsentr Akademiia. (in Ukrainian)
3. Horoshko, O.I. (2003). Stanovlennia informatsiinoho suspilstva yak faktor transformatsii hendernoho dyskursu [Formation of the information society as a factor in the transformation of gender discourse]. *Ukrainian scientific-theoretical journal*, vol. 1, pp. 23–24.
4. Kirilina, A.V. (2003). Issledovaniye gendera v lingvisticheskikh nauchnykh distsiplinakh. Gendernyye obrazovaniye v sisteme vysshey i sredney shkoly [The study of gender in linguistic scientific disciplines. Gender education in the system of higher and secondary schools: status and prospects]. Materialy mezhdunar. nauchn. konf. Ivanovo, pp. 24–25.
5. Kirilina, A.V. (1999). Gender: *Lingvisticheskiye aspekty* [Gender: Linguistic Aspects]. Moscow: Institute of Sociology, Russian Academy of Sciences. (in Russian)
6. Kirilina, A.V. (2001). *Osveshcheniye svyazi yazyka i pola v istorii lingvistiki. Teoriya i metodologiya gendernykh issledovaniy* [Coverage of language and gender in the history of linguistics. Theory and Methodology of Gender Studies]. Moscow: Moscow Center for Gender Studies. (in Russian)
7. Kirova, A.G. (2009). Razvitiye gendernykh issledovaniy v lingvistike [The development of gender studies in linguistics]. *Bulletin of Tomsk State Pedagogical University*, vol. 8, pp. 138–140.
8. Kudina, O.F., & Prorochenko, O.P. (2005). *Perlyny narodnoi mudrosti = Die Perlen der Volksweisheit: nimetski pryslivia ta prykazky* [Pearls of folk wisdom]. Vinnytsia: Nova Knyha. (in Ukrainian)
9. Poleyaya, I.V. (2014). *Rechevye gendernyye stereotipy i ikh realizatsiya v rossiyskom analiticheskom televizionnom diskurse* [Speech gender stereotypes and their implementation in the Russian analytical television discourse] (na materiale tok-shou telekanala RBK-TV).
10. Skachkova, I.I. (2009). Gendernaya problematika v zarubezhnom teoreticheskom yazykoznanii: k istorii voprosa [Gender in foreign theoretical linguistics: on the history of the issue]. *Bulletin of the Pacific State Economic University*, vol. 4, pp. 119–132.